

107739

Humor

John Lukacs, professor vid flera amerikanska universitet, har skrivit en underbar bok. Nja, han har skrivit fler, men nu tänker jag på en bestämd. Den handlar om Budapest, hans födelsestad, en bullrande och explosiv europeisk metropol vid sekelskiftet (*Budapest 1900. A Portrait of a City and its Culture*).

Jag vet inte hur många gånger jag har berättat om den. Den har följt mig som guide genom staden, men jag har också gått till den som en fyndgruva för historiska nyupptäckter. I Europavurmens tidevarv kan jag inte tänka mig en bättre introduktion till vårt gemensamma men länge bortträngda förflutna än denne humoristiske och humörfiske kulturhistoriker.

Budapest framskyntar också i den artikel som vi här har nöjet att trycka, skriven direkt för Svenska Dagbladet. Den visar fram John Lukacs som den eminente kännare han är av andra världskriget.

John
Lukacs

Författaren utgav för ett år sedan arbetet *The End of the Twentieth Century and the End of the Modern World*

Hans bok *Duellen. Kampen mellan Churchill och Hitler. 10 maj–31 juli 1940* (Tiden), som kom tidigt på hösten i svensk översättning och som då recenserades av Svante Nordin (1/9), är en studie i tio dagar som skakade världen. Den har en osedvanlig dramatisk nerv. Det stod ännu och vägde mellan systemen och ideologierna.

Tre år senare var det en annan tveksamt som började utkämpas. Den skulle vi leva med till helt nyligen.

ANDERS BJÖRNSSON

tyisk framgång i Belgien och att de amerikaner som i Tyskland såg ett bålverk mot bolsjevismen skulle komma att stärkas.

Skillnaden mellan Hitler och andra som tillhörde den tyska hierarkin (av vilka somliga varsamt och vid upprepade tillfällen framhöll den bittra nödvändigheten av ett försök en gång för alla att upprätta något slags kontakt med den ena eller andra fiendesidan) var Hitlers övertygelse att varje sådan ansträngning måste föregås av en tysk militär framgång på slagfältet – i annat fall skulle den slå tillbaka på Tyskland. Trots det gav han i februari 1945 Ribbentrop (som ändå från början varit hans mest hängivna och rigida anhängare) tillåtelse att sända ett memorandum till tyska diplomater på nyckelposter i utlandet: syftet var att åstadkomma en "Sprachregelung" som tillät tyska diplomater att söka kontakt med västliga motparter för att uppmärksamma dem på att ett ryskt framträngande i Tyskland och centrala delar av Europa skulle utgöra det största av alla hot mot världen.

Preussen

4. Denna hitlerska strategi var mer än ett sista desperat försök att rädda så mycket som kunde räddas av Tredje riket. Den ingick i en varaktig kontinuitet som också innefattade Hitler själv.

Så tidigt som i november 1941 visste Hitler att han inte längre kunde vinna kriget på sina villkor (som framgår av Halders dagbok, 18 november 1941, och även hos Jodl). Observera att detta var före Pearl Harbor och nederlaget i det ryska fälttåget. I detta ögonblick förändrades Hitlers strategi totalt. Han gick in för ett långvarigt krig. Han gav order, för första gången, om att hela den tyska ekonomin skulle ställas på krigsfot. Tyskarna måste nu strida så orubbligt att den onaturliga fiendekoalitionen förr eller senare skulle bryta samman.

Idolen och modellen för honom nu blev Fredrik den store. Denne hade räddat Preussen och vunnit sitt krig just på samma sätt: efter att ha varit inringad och illa tilltygad av tre fiendemakter besegrade han en av dem och förmådde på så sätt en annan av fienderna att dra sig ur kriget.

Och även efter december 1941 kunde Hitler ha lyckats, tex om han besegrat den ryska armén 1942. Eller om han hade slagit tillbaka landstigningen i Normandie 1944: då skulle Stalin (och även Roosevelts motståndare i Amerika) haft anledning att överväga om inte en fortsättning av kriget mot Tredje riket skulle ha tätt sig som ett allt besvärligare och kanske rentav hopplöst företag.

Inte förrän under krigets sista veckor

övergav Hitler sin förhoppning om en spricka mellan fienderna i öst och i väst (Goebbels trodde på en sådan utväg ända fram till krigsslutet). Men långt innan dess visste Hitler att den onaturliga alliansen mellan öst och väst, mellan kommunister och kapitalister, skulle falla samman. Och den föll samman; men för sent för honom.

Hans efterträdare, Dönitz "regering" och andra, fortsatte att hoppas på någon form av uppgörelse med västmakterna, för att hindra den ryska frammarschen. Och detta var givetvis i linje med stora folkmajoritetens önskemål i Tyskland.

Där visste man att man hade mer att frukta från ryssarna än från västsidan, särskilt amerikanerna. Miljoner tyskar "röstade med fötterna" vintern 1944–45, på flykt västerut undan de hämndlystna ryssarna (och polackerna), en folkmflyttning som troligen blev det mest bestående – och historiska – resultatet av andra världskriget. Det var en naturlig och begriplig reaktion inför de fasor som hotade dem. Men det fanns beräkning också i tyskarnas olika attityder till sina fiender i öst respektive väst. (Och det blir dessutom tydligt i deras behandling av brittiska och amerikanska krigsfångar som skilde sig totalt från behandlingen av ryska krigsfångar.)

Beklagligt

5. Andan i den "Sprachregelung" som tillkom i februari 1945, dvs kravet på att väst, och särskilt amerikanerna, skulle erkänna Tyskland som det återstående bålverket mot kommunismen i Europa, levde kvar, och återklangen av den hör vi än idag.

Implicit i denna inte alldeles realistiska ansats, som även kom till öppet uttryck, låg – och ligger fortfarande – någonting som är mera diskutabelt och kanske mindre hedersamt: att Tredje riket i grund och botten utkämpade två olika krig: ett beklagligt (men ett krig som ändå fördes inom rimliga gränser, ett "Normalkrieg") mot de västallierade; och ett annat krig, som var oundvikligt, mot Sovjetryssland, till försvar för Europa och den västliga civilisationen.

Under kalla kriget gjorde många tyskar gällande just detta, i ett försök att falla antikommunistiska strömningar i Amerika i smaken. Under 1980-talets förvirrade "Historikerstreit" bland tyska historiker kom argumentet upp till ytan igen, tex hos den ledande tyske militärhistorikern och experten på andra världskriget, den nu bortgångne Andreas Hillgruber.

Mitt syfte har inte varit att gå in i den debatten. Vad jag har velat påpeka är att Hitlers strategi och Tredje rikets politik 1944–45 inte var så utan rim och reson som många har vant sig vid att tro

Under andra världskrigets senare år gick Hitler och hans närmaste på olika sätt in för att splittra den

onaturliga fiendekoalitionen mellan Ryssland och västmakterna. Demotståndningar han försökte spe-

la på och utnyttja till Tysklands fördel var precis de som låg till grund för efterkrigstidens stora konflikt.

Hitler förutsåg kalla kriget

Amerikanska pansarvärnsvapen vid den tysk-belgiska gränsen under den sk Ardenneroffensiven, december 1944.

Foto: PRESENS BILD:

1. Vintern 1944-45 var tecknen på krigets slut i Europa redan synliga, liksom även de första symptomen på efterkrigstidens konflikt mellan Ryssland och västmakterna, kalla kriget. Tyskarna – såväl ledningen i Tredje riket som det tyska folket – förstod det mycket bra.

Av JOHN LUKACS

Femtio år efteråt kan det ha sitt intresse att se litet närmare på deras taktik och överväganden, vilket borde bidra till vår förståelse av den viktiga världshistoriska vändpunkt som började utkristallisera sig 1945.

Den vedertagna uppfattningen är att den tyska politiken (särskilt efter 20 juli 1944, det misslyckade attentatet mot Hitler) förlorade sig i en desperat fanatism, utan att vilja se något annat alternativ än att kämpa till det bittra slutet och utan någon åtskillnad mellan Tysklands fiender, dem i öst och dem i väst. Det finns givetvis mycket som styrker den uppfattningen – framförallt den tyska ledningens och SS sätt att handskas med misstänkta motståndare i Tyskland ända fram till slutet.

Men den politik som de bedrev mot sina yttre fiender var mer komplex än så. De satte sin lit till vad vi skulle kunna kalla "Staatsräson", och detta statsförnuft fick vid mer än ett tillfälle ta överhanden över ideologins kategoriska bud, dvs vad som dikterades av den national-socialistiska världssåskådningen.

Huvudmålet i den tyska strategin var att splittra motståndarna, med syftet att säkra rikets överlevnad genom att nå någon form av överenskommelse med den ena eller andra sidan. Det var det hopp som genomströade det tyska folket, och det fanns på nästan alla nivå-

er inom den tyska ledningen – också hos Hitler.

Heinrich Himmler var den mest uppenbara tillskyndaren av dessa strävanden.

Änå sidan blev Himmler efter 20 juli-attentatet den mäktigaste personen i rikets hierarki; han tilldelades to m av Hitler ett högt militärt befäl. (Tredje riket blev också från och med nu på det hela taget en SS-stat.) Vid samma tid (i vissa fall före juli 1944 men helt klart under den tid som sedan följde) var Himmler invecklad i alla möjliga ansträngningar, inte bara för att etablera kontakter med vissa av de västallierade (i första hand amerikanerna) utan också för att nå någon form av överenskommelse med dem. De rörde ofta behandlingen av judarna på olika platser. Hemliga avtal slöts, företrädesvis via Schweiz, med amerikanska organisationer så tidigt som i september 1944, och i oktober gav Himmler själv order om att gasningarna i Auschwitz skulle upphöra.

Under resten av vintern och våren 1945 fortsatte dessa ansträngningar. När slutet närmade sig (i april 1945) hade Himmler inlett personliga överläggningar med Folke Bernadotte och med de schweiziska judarna själva, och under krigets sista dagar ledde allt detta till att han och Hitler gick skilda vägar.

Naturligtvis fanns det historiska precedensfall för ett sådant agerande. Det är nästan alltid så att chefen för hemliga polisen känner motståndarnas makt bättre än någon annan i regeringen. Det var sålunda Fouché som bedrev förhandlingar mot Napoleon som han också förrådde mot slutet; och det var Berija som försökte uppnå vittsyftande kompromisser med amerikanerna efter Stalins död.

Kosmopolitism

2. Den tragiska Wallenbergaffären hör hemma i detta sammanhang. Kanske har denna mycket diskuterade episod setts i alltför hög grad från rysk och inte från tysk horisont.

Wallenberg var inte yrkesdiplomat. Han agerade efter hänvänelser från judiska (även judisk-amerikanska) representanter för att rädda de kvarvarande judarna i Ungern. Tyskarna visste detta. Det skulle ha varit mycket enkelt för dem att hindra honom från att resa genom Tyskland 1944. Nu hände precis det motsatta. De tyska myndigheterna i Ungern, SS, de högsta befälvarna, Eichmann m fl inte bara tillät Wallenberg att leva och verka i Budapest, de behandlade honom som om han var en viktig företrädare för väst och åsidosatte ofta den ungerska nazistregeringen. Rysarna visste detta; och tyskarna hade inget emot att de kände till det.

Stalin var vintern 1944-45 misstänksam och blev mer och mer ängslig inför varje kontakt eller överenskommelse mellan Tyskland och västmakterna. Han närde, i likhet med Hitler, idéer om den internationella judenhetens kosmopolitiska förbindelser och hade skäl att tro att Wallenbergs närvaro i Budapest efter den ryska ockupationen av staden inte låg i Rysslands intresse.

Vem som i Moskva beordrade elimineringen av Wallenberg förblir ett mysterium; däremot inte att tyskarna hade sina egna skäl att tillåta Wallenberg att uppehålla sig där.

Bålverk

3. Låt mig nu komma till huvudpoängen i min översiktliga framställning.

Dessa och liknande försök från Himmler

och SS att utså split mellan de västallierade och Ryssland var inte obekanta för Hitler. De kan ha sköts bakom Hitlers rygg, men ingalunda i strid med hans önsknings.

Himmler hade gott om avundsamma fiender i den tyska hierarkin och i kretsarna kring Hitler, men det finns inte minsta belägg för några anklagelser eller någon kritik mot honom för hans aktiviteter. Hitler själv kunde, vid behov, tillåta vissa kontaktförsök med väst. Ett exempel (belägget finner man i ett av de dokument som Vatikanen publicerade efter andra världskriget) var ha godkännande av de förhandlingar som generalen Kesselring inledde med amerikanska befälvare rörande den tyska evakueringen av Rom i juni 1944.

Hitlers hela taktik och strategi gick ut på att slå sönder den allierade koalitionen. Vi vet detta inte bara genom en av hans yttranden (särskilt till gener överste Jodl, hans närmaste militära trogne), utan också genom hans strategiska tänkande inför Ardenneroffensiven i december 1944.

Det yttersta militära syftet med denna offensiv var att återerövra inte Paris utan Antwerpen; men inte bara på grund av denna hamnstads logistiska betydelse utan för att skilja de amerikanska styrkorna från Montgomerys brittiska styrkor och därefter tvinga de senare (som befann sig i Nordbelgien och södra Holland) till ett andra Dunkirk.

Det fanns politiska inslag i denna strategi. Hitler, som var bättre informerad om amerikansk politik än man i allmänhet har utgått från, hade klart för sig den tilltagande olusten över det europeiska kriget i vissa amerikanska (företrädesvis republikanska) politiska kretsar. Han antog att Roosevelts position skulle försvagas i händelse av en avgörande